

**ROSSIYA MUVAQQAT HUKUMATI DAVRIDA TURKISTON
BOSHQARUVIDA MILLATLAR FAOLIYATI**

*To 'xtasinov Muhammadjon G'ulomjon o'g'li,
Namangan viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish hududiy markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar
metodikasi kafedrasida mudiri*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr birinchi choragida Rossiya Muvaqqat hukumatining boshqaruv tizimiga oid siyosati va uning oqibatlarini, Turkiston muxtoriyatining tashkil etilishi va uning faoliyati xususida ma'lumot berilgan.

Tayanch so'zlar: Muvaqqat hukumat, Turkiston qo'mitasi, Sho'roi islom, Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlar Kengashi, Turkkomisiya va Turkbyuro, Turkiston Muvaqqat Kengashi, Turkiston Muxtoriyati, Sovet hokimiyati.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ В
ТУРКЕСТАНСКОМ УПРАВЛЕНИИ ПРИ ВРЕМЕННОМ
ПРАВИТЕЛЬСТВЕ РОССИИ**

*Тухтасинов Мухаммаджон Гуломжон углы,
заведующий кафедры методики преподавания языков и социально-
экономических наук регионального центра переподготовки и
повышения квалификации работников народного образования
Наманганской области*

Аннотация: В данной статье представлены сведения о политике временного правительства России в первой четверти XX века. Также приводятся сведения о формировании, правлении и функционировании Туркестанской автономии.

Ключевые слова: временное правительство, Туркестанский комитет, Шура Ислам, Совет народных комиссаров Туркестанской области, Тюркская комиссия и Туркбюро, Туркестанский временный совет, Туркестанская автономия, Советское правительство.

**ACTIVITIES OF NATIONALITIES IN THE TURKESTAN
ADMINISTRATION UNDER THE PROVISIONAL GOVERNMENT
OF RUSSIA**

*Tukhtasinov Muhammadjon Gulomjon ugli,
Head of the Department of Methodology of teaching languages and
Socio-Economic Sciences of Namangan regional in-service and retraining
center of public education staff*

Annotation: The three provide information on the policy of the Russian Provisional Government in the first quarter of the twentieth century and its activities, the establishment and functioning of the Turkestan Autonomy.

Keywords: Provisional Government, Turkestan Committee, Shura Islam,

Council of People's Commissars of Turkestan Province, Turkic Commission and Turkburo, Turkestan Interim Council, Turkestan Autonomy, Soviet Government.

Kirish. Rossiyada 1917-yil mart oyida faoliyat boshlagan Muvaqqat hukumatning o'ziga xos tutgan yo'li natijasida Turkiston qo'mitasi raisligiga mahalliy millatga mansub bo'lmagan ko'plab rahbarlar tayinlangan, lekin ularning hech biri o'lka hayoti uchun aytarli ijobiy ishlarni amalga oshira olmagan. Muvaqqat hukumatning bu siyosati Turkiston qo'mitasi orqali imperiyaning mustamlakachilik siyosatini davom ettirishdan boshqa narsa emasdi. Bu oxir-oqibat qo'mita va milliy jamoat tashkilotlari o'rtasida ziddiyatni keltirib chiqardi.

Voqealar rivoji bunday aks etishini oldindan ko'ra bilgan Turkiston taraqqiyparvarlari 1917-yil 17-apreldan 21-aprelgacha davom etgan musulmonlarning I Butunturkiston syezdini o'tkazishga muvaffaq bo'lishgan. Mahalliy millat vakillaridan 150 delegat qatnashgan mazkur syezd "Sho'roi islom" tashabbusi bilan chaqirilgan bo'lib, uni 13 kishidan iborat prizidium (rayosat) boshqargan.

Kun tartibida Muvaqqat hukumatga munosabat, Rossiyada idora qilish shakli, Ta'sis majlisiga tayyorgarlik ko'rish, Turkistondagi mahalliy fuqarolar va diniy-shariat muassasalari va yana ma'rifiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy sohalariga doir qator masalalar muhokama etilgan. Syezd Turkistonga keng muxtoriyat berilishini ko'zda tutib, Rossiyada federativ demokratik davlat tuzilishini qo'llab-quvvatladi [1].

Syezdning so'nggi majlisida markaziy rahbar organ – Turkiston o'lka musulmon sho'rosi (KrayMusSovet) tashkil etilishi haqida qaror qabul qilindi. Shunday qilib Turkistonning birligi va yaxlitligi tomon muhim qadam qo'yildi. Uni tuzishdan asosiy maqsad milliy-ozodlik harakatiga tashkiliy va markazlashtirilgan xususiyat kasb etish uchun bir-biri bilan tarqoq aloqada bo'lgan jamiyat, qo'mita va ittifoqlarni birlashtirish edi.

Adabiyotlar sharhi. Turkiston musulmonlari Markaziy Kengashiga Mustafo Cho'qayev rais, Zaki Validiy bosh kotib, Munavvar Qori, Behbudiy, O.Mahmudov, U.Xo'jayev, T.Norbo'tabekov, Islom Shoahmedov va boshqalar a'zo qilib saylandi. Munavvar Qori va Sadridinxon afandi boshchiligida Toshkent qo'mitasi tuzildi.

Afsuski, birlashish jarayonlari har doim ham bir tekis rivojlanmadi. Munavvar Qori boshchiligidagi "Sho'roi Islomiya"dan 1917-yil iyun oyida diniy ulamolardan tashkil topgan "Sho'roi Ulamo" ajralib chiqdi. "Sho'roi Ulamo" jamiyati tarafdorlari demokratik kayfiyatdagi milliy ziyolilar va musulmon ruhoniylarning jamiyatda islohotlar o'tkazish yo'lidagi har qanday urinishlariga va yevropacha madaniyatning kirib kelishiga keskin

qarshi chiqishdi [2].

Bu ikki tashkilot o'rtasidagi, shuningdek, sho'roning boshqa viloyat bo'limlari orasidagi ichki kurash va ziddiyatlar esa kundan-kunga avj olib, ishchi va soldat sovetlariga qo'l keladigan va harakat maydonini ularga topshiradigan vaziyat vujudga keldi. Petrograd ishchi va soldat sovetining boshlig'i N.S.Chxeidze ham turkistonlik hamkasblaridan aslo farq qilmagan. Mustafa Cho'qay Chxeidzega Turkiston uchun muxtoriyat istashi to'g'risida so'zlaganida u "...mamlakatda – yurtdoshlaringiz orasida muxtoriyat haqida so'zlamang. Birinchidan, hozir bu to'g'rida so'zlash erta. Ikkinchidan, sizning Turkiston kabi bir mamlakatda muxtoriyat darhol istiqlol va ayrilish tomon qo'yilgan odim bo'ladi ...aholisi butunlay boshqa madaniyat, til, dinga ega bo'lgan Turkistondek sizning mamlakatingizda muxtoriyat separatizmga olib keladi...[3]"-deb javob bergan.

1917-yil 10-sentyabrda Toshkentda Butunturkiston musulmonlarining II qurultoyi ochildi. Ushbu qurultoy hokimiyatni soldat, ishchi va dehqon deputatlari sovetlariga berishga qarshi chiqdi. Toshkentda 1917-yil 17-20-sentyabrda turkistonlik va qozoq musulmonlarning qurultoyida "Sho'roi Islomiya", "Sho'roi Ulamo", "Turon" va boshqalarni birlashtirish yo'li bilan butun Turkiston va Qozog'iston uchun umumiy bo'lgan "Ittifoqi muslimin" degan siyosiy partiya tuzishga qaror qilindi. "Ulamochilar"ning ushbu qurultoyidagi asosiy masala Turkiston o'lkasining bo'lg'usi siyosiy boshqaruvi to'g'risida bo'lib, unda demokratik Rossiya tarkibida hududiy federatsiya – "Turkiston federativ respublikasi"ni tuzish g'oyasi olg'a surildi.

Shu tarzda Turkistonda Muxtoriyat hukumati yuzaga kelmasdan ancha oldin jamiyatning keng qatlamlari vakillari, ilg'or ziyolilar bu harakatda faol qatnashib, uning poydevorini yaratishga zamin hozirladilar.

R.Tursunovanning belgilashicha, 1917-yil 30-iyulda Toshkent shahar Dumasiga bo'lib o'tgan saylov yakunlari alohida ahamiyat kasb etgan. Shahar Dumasiga saylangan 112 deputatdan 75 nafari milliy siyosiy tashkilotlarning vakillari edi[4].

1917-yil sentabrdagi o'lkaning Toshkent va boshqa shaharlarida namoyishlar [5]bo'lib o'tdi. Miting qatnashchilari 13 kishidan iborat Muvaqqat inqilobiy qo'mita sayladilar. Uning tarkibida mahalliy millat vakillaridan hech kim yo'q edi. Qo'mita tarkibiga 3 bolshevik: A.T.Shmakov, S.D.Jevakin, Belozyorov; 5 kishi so'l eser: Perfilev, Kotelnikov, Bikov, Futkovskiy, Sevsov; 3 kishi menshevik baynalminalchi va 2 kishi anarxist kirdi [6].

Muvaqqat hukumat general Cherkesni qo'mondonlikdan chetlashtirilib, general Korovichenkoni "Turkiston o'lkasining bosh komissari" etib tayinladi. Uning boshchiligidagi jazo ekspeditsiyasi 24 sentabrda Toshkentga yetib keldi, ammo u ishchi va askar deputatlari sovetining bolsheviklashuv

jarayonini to'xtata olmadi.

25 oktabr (7 noyabr)da Petrograd da bolsheviklar harbiy to'ntarishni amalga oshirdi, Muvaqqat hukumatni zo'rlik yo'li bilan ag'darib tashladilar. 29 oktyabrda bu haqida radioda e'lon qilingan [6]. V.I.Lenin boshchiligidagi Xalq Komissarlari Soveti (XKS) tuzilganligi haqidagi xabar Turkistonda qurolli qo'zg'olon boshlanib ketishiga turtki bo'ldi. Turkiston qo'mitasi ag'darildi, hokimiyatni yevropa millatiga mansub kishilar egallay boshladi. Bu voqealarga nisbatan milliy taraqqiyparvarlar keskin norozilik fikrlarini bildirishgan.

Muhokama. 1917-yil 2 noyabrda ishchi va dehqon deputatlari Turkiston o'lka soveti o'lkadagi hokimiyatni bir o'zi qo'lga olishdan voz kechgan va o'z yig'ilishida syezd ochilishiga qadar bo'lgan davrda 9 kishidan iborat Turkiston ijroiya qo'mitasini tashkil etishni va uning huzurida o'lkadagi barcha tashkilotlar, Duma va Toshkent shahar kengashi ijroiya qo'mitasi vakillaridan iborat o'lka kengashi tashkil etishni taklif qilgan. Shu kunning o'zida eser V.A.Podpalov boshchiligidagi Turkiston muvaqqat ijroiya qo'mitasini saylagan [7]. E.Vanshteyn (menshevik) kotib va A.A.Kazakov (bolshevik) a'zo bo'lib olgan[8]. Bu qo'mita huzurida 20 kishidan iborat o'lka kengashi tashkil etilgan bo'lib, ulardan faqat 4 nafari mahalliy aholining vakillari edi.

Lenin hukumati va bolsheviklar hokimiyatni aholining 95 foizini tashkil etuvchi mahalliy millat vakillariga berishni aslo istamagan. Buni 1917-yil 15-22 noyabr kunlari Toshkentda bo'lib o'tgan sovetlarning III o'lka syezdida qatnashgan 114 delegatdan faqat bir necha kishigina mahalliy millatlarga mansub ekanligidan ham ko'rish mumkin. Syezd 15 kishidan iborat Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlar Kengashi (XKK)ni tuzdi, unga 5 nafar bolshevik, 8 nafar so'l eser, 2 nafar maksimalist saylanib, hammasi mahalliy aholining turmush tarzi, madaniyati, tili, bu yerda tarkib topgan iqtisodiy-siyosiy munosabatlarni, diniy an'analarning kuchli ekanligini bilmaydigan tasodifiy kishilar edi[9]. Hukumatga mahalliy aholidan bironta ham vakil kiritilmadi[10].

Vaholanki, V.I.Lenin tomonidan yozilgan Sharqning barcha musulmon mehnatkashlariga murojaatida "...bundan buyon sizlarning urf-odatlaringiz, milliy va madaniy muassasalarinigizni bemaol uyushtira beringiz, sizlarning bunga haqqingiz bor... sizlarning taqdiringiz o'z qo'lingizda!"[11] – deyiladi. Bu chaqiriqlarni e'tirof etgan holda harakat qilgan milliy ziyolilarning hammasi ana shu dohiyning ko'rsatmasi bilan ta'qibga uchragan, qamalgan, qatag'on qilingan.

Turkiston XKS raisi F.I.Kolesov V.I.Leninga yozgan telegrammasida "sizning barcha dekretlaringizni amalga oshirishni o'zimizga vazifa qilib oldik..." – deb yozgan[12].

“Sho‘roi ulamo” rahbari Sh.Lapin ma‘ruzasida ulamochilar qurultoyi rezolyutsiyasini sharhlar ekan, u quyidagicha bayonot berdi: “Musulmonlar o‘z taqdirini o‘zi belgilash tamoyiliga muvofiq[13], butun hokimiyatni to‘la ravishda talab qilishga haqlidirlar, lekin ular kelgindi unsurlarga yon bosib, ularning vakillarini hokimiyatga qo‘ydilar”[14].

Sh.Lapin nutqi muhokama qilingach, mensheviklar va o‘ng eserlar vakillari o‘lka Soveti tarkibiga musulmonlar vakillari ham kiritishni taklif qilishdi. Biroq bu taklif turli sabablarga ko‘ra qat‘iy qarshilikka uchradi. Sh.Lapin taklif qilgan platforma rad qilingach, u syezdni tashlab chiqib ketdi. Xuddi o‘sha kuni sovetlarning III o‘lka syezdi deklaratsiya qabul qildi. Unda bayonot etilishicha “...hozirgi vaqtda musulmonlarni o‘lka inqilobiy hokimiyatining oliy tashkilotiga kiritish maqsadga muvofiq emas, chunki mahalliy aholining soldat, ishchi va krestyanlar sovetlari hokimiyatiga munosabatlari noaniq, shuningdek, mahalliy aholi orasida proletar sinfiy tashkilotlari bo‘lmaganligi tufayli ular o‘lkaning oliy hokimiyatida vakolat tashkil etib, fraksiyaning madadiga tayana olmaydilar”. Bu esa bolsheviklar tomonidan milliy masalada qilingan juda katta xato edi[15]. Milliy masaladagi Lenin ta‘limotiga o‘sha paytdayoq Turkkomisiya va Turkbyuroning rahbarlaridan bo‘lgan G.Safarov qarshi chiqqan edi[16]. Bolsheviklar hali hokimiyatni to‘la egallamasdan turib milliy respublikalardagi “milliy burjuaziyani siyosiy rahbarlikdan chetlashtirish”ni maqsad qilib qo‘yishgan edi[17].

Ushbu siyosiy voqealarga javoban 26 noyabr kuni Qo‘qonda O‘lka musulmonlarining favqulodda IV qurultoyi chaqirildi [18]. Qurultoyda 1917-yil 27-noyabr (10 dekabr) kuni kechqurun qabul qilingan qarorda shunday deyiladi: “Turkistonda yashab turgan turli millatga mansub aholi Rossiya inqilobi da‘vat etgan xalqlarning o‘z huquqlarini o‘zlari belgilash xususidagi irodasini namoyon etib, Turkistonni Federativ Rossiya Respublikasi tarkibida hududiy jihatdan muxtor deb e‘lon qiladi, shu bilan birga muxtoriyatning qaror topish shakllarini Ta‘sis majlisiga havola etadi”. Qurultoy Turkistonda yashab turgan milliy ozchilik huquqlarining muttasil himoya qilishini tantanali ravishda e‘lon qildi. 28 noyabr (11 dekabr)da tarkib topayotgan mazkur davlatning nomi Turkiston Muxtoriyati deb ataladigan bo‘ldi. Qurultoy o‘sha kungi yig‘ilishda Butunrossiya Ta‘sis majlisi chaqirilgunga qadar hokimiyat Turkiston Muvaqqat Kengashi va Turkiston Xalq (Millat) Majlisi qo‘lida bo‘lishi kerak, deb qaror qabul qildi[19].

Qurultoyda Turkiston Millat majlisi ochilishi to‘g‘risidagi qaror ham tasdiqlandi. Millat majlisi 54 nafar a‘zodan iborat bo‘lib, qurultoy qaroriga binoan 36 nafar musulmonlar va 18 nafar (jami aholining 7 foizini tashkil etgan) [20] g‘ayri musulmon(yevropalik – magistrant)dan saylanishi belgilangan [21]. Qurultoyda Turkiston Muvaqqat Kengashi a‘zolaridan 8 kishidan iborat tarkibda Turkiston Muxtoriyati hukumati tuzildi:

1. Muhammadjon Tinishpayev – bosh vazir va ichki ishlar vaziri.
2. Islom Sulton Shoahmedov – bosh vazir o‘rinbosari.
3. Mustafó Cho‘qaev – Turkiston Musulmonlari Markaziy Sho‘rosi raisi.
4. Ubadulla Xo‘jayev – harbiy vazir.
5. Yurali Agayev – yer va suv boyliklari vaziri.
6. Obidjon Mahmudov – oziq-ovqat vaziri.
7. Abdurahmon O‘razayev – ichki ishlar vazirining o‘rinbosari.
8. Solomon Abramovich Gertsfeld – moliya vaziri[22].

Oradan ko‘p o‘tmay Millat Majlisi tomonidan tasdiqlangan qonunlar e‘lon qilindi. Shuningdek, yangi hukumat mamlakat Konstitutsiyasini tayyorlash uchun taniqli huquqshunoslarni jalb qildi. 1917-yil 26-dekabrda Turkiston Milliy bayrog‘i qabul qilindi. Turkiston Muxtoriyati hukumati qisqa muddat ichida xalq o‘rtasida katta e‘tibor qozondi. Yangi hukumat faoliyati faqat Qo‘qonda yoxud Farg‘ona vodiysida emas, balki butun Turkiston mintaqasida yashayotgan tub yerli xalqlar tomonidan qizg‘in qo‘llab-quvvatlandi[23].

Qo‘qon shahrida e‘lon qilingan muxtoriyatning miqyosi kun sayin kengaya bordi va butun Turkistonga yoyilib, Turkiston muxtoriyatiga aylandi. Turli siyosiy oqimlar muxtoriyatga turlicha munosabatda bo‘ldilar. O‘lkadagi sotsial inqilobchilar, kadetlar (konstitutsion demokratlar) va hattoki harbiy xalq boshqaruvi yoki Gubernator kantselyariyasining chinovniklar tashkiloti ham uni Turkistondagi yagona qonuniy hokimiyat ekanligini tan oldilar.

Milliy hukumatning tashkil etilishi va Turkiston Muxtoriyatining e‘lon qilinishini Markaziy Osiyo mintaqasining butun musulmon aholisi qizg‘in qo‘llab-quvvatlagan bo‘lsada, biroq Moskva va Toshkentdagi sovet rahbariyatini xalqning zarur ehtiyojlari qiziqtirmas edi[24].

Inqilobiy rahbariyatning ayrim xodimlari 1917-1918-yillar mobaynida turli yig‘inlar va anjumanlarda sira tortinmay yerli xalq sha‘niga tahqirli gaplar aytishgan. Turkiston o‘lkasi sovetlarining IV qurultoyi (1918 yil, 19-26 yanvar(1-8 fevral))da K.Ya.Uspenskiy surbetlarcha shunday degan edi: “...O‘rtoq musulmonlar! Shuni bilingizkim, biz sizlarning katta og‘angizimiz. Siz kichiksiz va, tushunarliki, bizga bo‘ysunishingiz kerak...”[25] Turkiston xalq komissarlaridan biri bo‘lgan Pavlyuchenko ham undan qolishmadi. U “Biz o‘zimizni inqilobning ilg‘or otryadi, eng ongli va komil jangchilari deb bilamiz va siyosatga g‘o‘r bo‘lgan musulmon mehnatkashlarining yyetakchisi bo‘lishni burchimiz deb bilamiz. Musulmonlarga biror narsani topshirish niyatida emasmiz”[26], - degan edi. Qurultoyda bolsheviklar fraksiyasi tomonidan so‘zga chiqqan Toshkent sovetining raisi I.Tobolin esa: “...Muxtoriyatni hayotga tatbiq etish uchun hali vaqt erta. Chunki biz bu ishni amalga oshirsak, muxtoriyatning birinchi sharti sifatida rus qo‘shinlari o‘lkadan chiqib ketishi kerak bo‘ladi” - degan. Syezd esa “Qo‘qon muxtoriyati hukumatini burjuaziyaning Sovetlar bilan kurashi zaminida

vujudga keldi va g'ayriqonuniydir[27], uning a'zolari qonundan tashqari holatda" deb, hukumat a'zolarini qamoqqa olish to'g'risida qaror chiqardi. Bolsheviklar bu qabih va mudhish "hukm"ni amalga oshirishga zudlik bilan kirishdilar. "Ajralib chiquvchilar"ni zo'rlik bilan quvg'in qilish haqida yuqori darajada qaror qabul qilinadi. Qo'qonga harbiy qismlar ortilgan 11 ta esholon yuborilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Qo'qon Sovetining raisi bo'lgan Babushkin muxtoriyatning tugatilishiga boshchilik qilganlardan biri bo'lgan [28].

Natija. 1918-yil fevral oyining boshlarida shahar vahshiylarcha bombardimon qilinadi. Qonli voqealar ishtirokchilarini guvohlik berishlaricha Qo'qonga bostirib kirgan qizil askarlar otryadlari qochishga ulgurmay qolgan tinch aholini talab, yo'llarida uchragan hamma narsaga o't qo'ydilar. Askarlar to'dasi yo'l-yo'lakay to'xtab, bosqinchilarga xos an'analarga amal qilib, xonadonlar, do'konlar, savdo rastalari, banklarni yopirilib taladi. 1918-yil 21-fevralda Qo'qon muxtoriyati qizil armiya tomonidan butunlay tor-mor etilgan.

Sovet hokimiyati mutasaddilari qanday qilib bo'lmasin Turkistonda chuqur ildiz otish, mahalliy xalqlarni o'z izmlariga bo'ysundirish, asta-sekin ularning ishonchini qozonib, sovet qurilishi jarayoniga faol jalb qilish sari astoydil kirishdilar. Ular kelgusida mahalliy vatanparvar kuchlarning Turkiston Muxtoriyatiga o'xshagan xalq hokimiyati boshqaruvini yangidan qayta tiklashiga izm bermaslik uchun sovet hokimiyatchiligiga milliy, mahalliy shakl-shamoyil berishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ydilar. Bunga erishish uchun barcha usullar-u, ta'sir ko'rsatish vositalari ishga solindi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan dalillarga tayanib, quyidagicha xulosaga kelish mumkin:

1. 1917-yil fevraldan oktyabrgacha bo'lgan davrda jadidchilik jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Taraqqiyparvarlar joylarda ko'plab siyosiy jamiyatlar tuzilishining tashabbuskori bo'ldilar;

2. 1917-yil 1-noyabrga qadar o'lkadagi siyosiy vaziyatni uchta asosiy kuch belgiladi. Bular muvaqqat hukumatning Turkiston Komiteti, Turkiston o'lkasi Musulmonlar Sho'rosi (KrayMusSovet) hamda ishchi va soldat deputatlari o'lka Soveti edi;

3. Milliy demokratiya yetakchilik qilgan o'lka Musulmonlar sho'rosi Muvaqqat hukumatni qo'llab quvvatlashni davom ettirsa-da, ishchi va soldat deputatlari Sovetidagi bolsheviklar faoliyatiga qat'iy suratda qarshilik qildi;

4. Bu davrda Butunturkiston musulmonlarining to'rtta qurultoyi o'tkazildi. Birinchi qurultoyda demokratik Rossiya tarkibida Turkiston muxtoriyatini tashkil etish g'oyasi ilgari surildi. Ikkinchi qurultoyda faqat musulmon deputatlarning o'lka Sho'rosi Turkiston musulmon aholisi manfaatlarini himoya qilishi mumkin, degan fikr qat'iy qilib qo'yildi.

Musulmonlar Sho'rosi hokimiyatni ishchi va soldat deputatlari Sovetiga berilishiga qarshi ekanini aytdi. Oktyabr to'ntarishi kunlarida Sho'ro a'zolari Qo'qon shahriga ko'chdilar va bu yerda IV O'lka qurultoyi chaqirildi. Turkiston muxtoriyati deb nom olgan demokratik milliy respublika tashkil etganligi bu qurultoyning eng muhim natijasi bo'ldi;

5. Milliy demokratiya natijalari doim ham kelishib ish yuritmadilar. Natijada "Sho'roi Islomiya" va "Sho'roi Ulamo" jamiyatlari o'rtasidagi ziddiyatlardan o'lkadagi so'l kuchlar juda ustalik bilan foydalanishdi. "Sho'roi Ulamo" rahbarlari avval rus monarxiyasi, so'ngra bolshevizm g'oyalari bilan o'z harakatlarini muvofiqlashtirishga behuda urindilar;

6. Ishchi va soldat deputatlari III o'lka syezdida tuzilgan yangi hukumat – Turkiston Xalq Komissarlari Soveti bolshevik va eserlardan tashkil topgan bo'lib, ular yevropalik aholi vakillar edi, tub joy aholisidan biror kishi ham hukumat tarkibiga kiritilmagan;

7. Turkiston Muxtoriyati millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilash masalasini demokratik yo'l bilan hal etishga bel bog'lagan xalq irodasi va ilg'or ziyolilarning ko'tarinki xatti-harakatlari zaminida vujudga keldi, ammo bu muxtoriyat "g'ayriqonuniy" hisoblanib, shavqatsizlarcha tugatildi, taraqqiyparqarlar "xalq dushmani"ga aylantirildi. Faqatgina adolat O'zbekiston mustaqilligiga erishganidan so'ng qaror topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти. – Т.: Маънавият, 2000. – Б. 60.

2. Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти. – Т.: Маънавият, 2000. – Б. 125.

3. Бурхонов Б.М. Ўзбекистон халқ хўжалигини раҳбар ходимлар билан таъминлаш: тажриба ва сабоқлар(20-30 йй.): тар. фан. ном. дис... – Т., 1994.– Б. 28.

4. Ҳайдаров М.М. Туркистонда совет ҳокимиятининг марказлаштириш сиёсати оқибатлари(1917-1924 йй): тар. фан. ном. дис... – Т., 1998. – Б. 45., Мустабид тузумнинг Ўзбекистоннинг миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шохидлиги ва сабоқлари. Лойиҳа раҳбари ва масъул муҳаррир: Д.Алимова. – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 49; Бурхонов Б.М. Ўзбекистон халқ хўжалигини раҳбар ходимлар билан таъминлаш: тажриба ва сабоқлар(20-30 йй.): тар. фан. ном. дис... – Т., 1994. – Б. 25.

5. Ҳайдаров М.М. Туркистонда совет ҳокимиятининг марказлаштириш сиёсати оқибатлари(1917-1924 йй): тар. фан. ном. дис... – Т., 1998. – Б. 58.

6. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. / М.Жўраев, Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқ. – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 32.

7. Ўзбекистон ССР тарихи. И.М.Мўминов таҳрири остида. – Т.: Фан, 1974. – Б. 268.

8. Ўзбекистон ССР тарихи. Учинчи китоб. Бош муҳаррир И.М.Мўминов. – Т.: Фан, 1971. – Б. 104.

9. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет

мустамлакачилиги даврида. / М.Жўраев, Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқ. – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 45.

10. Мансуров У.У. 1917-1924 йилларда Наманган шаҳридаги сиёсий жараёнлар. Тарих тилга кирганда... Даврий тўплам. № 2. – Н., 2008. – Б. 50.

11. Норжигитова Н. XX аср 20-30 йилларида ўзбек сиёсий элитасининг шаклланиши ва унинг хусусиятлари // Ўзбекистон тарихи. 2007. № 4. – Б..

12. Қосимов А., Қосимов М. Истибод инқироzi ёхуд ортда қолган коммунизм. – Қарши. Насаф, 2009. – Б. 133.

13. Ғуломов Я.Ғ., Набиев Р.Н., Ваҳобов М.Ғ. Ўзбекистон ССР тарихи. – Т.: Ўзбекистон ССР ФА нашриёти, 1958. – Б. 497.

14. Раҳмонқулова А.Х. Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ҳаёт (20-йй.): тар. фан. ном. дис... – Т., 1995. – Б. 25.

15. Шарафиддинов О. Мустафо Чўкоев // <http://e-tarix.uz>.

16. Турсунова Р. 1917 йил февралдан кейин Туркистон аҳолиси сиёсий фаоллигининг ўсиши ва шаҳарлардаги миллий демократик ташкилотларнинг фаолияти. Ўзбекистон тарихи журнаli. – Т.: Фан, 2000. 3-сон. – Б. 54., boshqa bir ma'lumotlarga ko'ra esa, milliy siyosiy tashkilotlardan 76 vakil bo'lgan. Хамид Исмоил. Туркистон 1917 йилда... // <http://e-tarix.uz>

17. Oziq-ovqat yetishmasligi bilan turli namoyishlar boshlanadi. Bularning boshida bolsheviklar turardi. Ular Turkiston o'lkasida oziq-ovqat ta'minotidagi tanqislik tufayli ommaning kuchayib ketgan norozilik miting va namoyishlaridan foydalanib hokimiyatni egallab olishga intildilar.

18. Qarang: Турсунова Р. 1917 йил февралдан кейин Туркистон аҳолиси сиёсий фаоллигининг ўсиши ва шаҳарлардаги миллий демократик ташкилотларнинг фаолияти. Ўзбекистон тарихи журнаli. – Т.: Фан, 2000.

3-сон. – Б.56.

19. Sovet davri adabiyotlarida bolsheviklarning eser va mensheviklarga nisbati kam ekanligi bir necha bor ta'kidlansa-da, mahalliy millatlar to'g'risida deyarli so'z ochilmagan. Qarang: Ўзбекистон ССР тарихи. И.М.Мўминов таҳрири остида. – Т.: Фан, 1974. – Б. 283., Ўзбекистон ССР тарихи. Учинчи китоб. Бош муҳаррир И.М.Мўминов. – Т.: Фан, 1971. – Б. 107

20. Kengroq ma'lunot uchun qarang: Авторхонов А. Кремл салтанати. – Т.: Чўлпон, 1993. – Б. 9-15.

21. Kengroq ma'lumot olish uchun qarang: Абдуллаев Ш. Ўзбекистон халқларининг ўтмишдаги мавжуд тенгсизлигини тугатиш тарихидан. – Т.: Ўзбекистон, 1959. – Б. 225.

22. Turkiston Muxtoriyati rahbariyati sovet hukumatining millatlar ishi komissari Stalinga telegramma yuborib(1917 yil 27 dekabr), unda Toshkentdagi sovet komissarlikni tarqatishni va Qo'qon hukumatini tan olishni talab qilgan. Bu talab xatiga Stalin javob yozib(1918 yil 5 fevral), unda "Toshkentdagi sovet komissariatini yo'q qilish haqida Petrogradga murojaat qilishning ehtiyoji yo'q, agar komissariatni istamasangiz, uni kuch bilan yo'qota bilasiz" deb yozadi. Manbalarda qayd etilishicha, Stalin Qo'qon hukumatining qo'lida komissarlikni yo'q qilish uchun yetarlicha kuch yo'qligini yaxshi bilgan.